

Kayseri’de Tehcir, İhtida ve İskân

Hava Selçuk*
Aziz Altı**

Özet

Kayseri şehri Osmanlı döneminde Ermenilerin yaşadığı bir şehirdir. Osmanlı Devleti Tehcir Kanunu çıkarılınca Kayseri’de bulunan Ermenilerde Suriye, Halep, Musul bölgesine zorunlu olarak göçe tabi tutulmuşlardır. 1914 istatistiğine göre Kayseri’nin merkez ve köylerinde 50.174 Ermeni yaşamaktadır. Burada bulunan Ermenileri % 90’ı tebcir edilmiştir. Bu süreç içerisinde Kayseri’de bulunan Ermeni ailelerinden bir kısmı devletin izni ile tebcir kanununun dışında bırakılmışlardır. Osmanlı Devleti’nin bazı istisnai durumları göz önünü alarak tebcire tabi tutmadığı Kayseri’de bulunan Ermenilerin sayısı 6.761’dir. Bu Ermenilerin gelişen şartlar gereği tebcir kanununun uygulamaya başlamasından bir süre sonra tebcire tabi tutulmamak amacıyla ihtida ettikleri görülmüştür. İhtida eden Ermeniler mevcut durum düzelinceye kadar Müslümanmış gibi görünmüşler, şartlar düzelince büyük bir kısmı tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir yani irtidad etmişlerdir. Tanzimatın ilanının ardından irtidad hadisesi suç olmaktan çıkarıldığı için ihtida ederek Müslüman olup tekrar eski dinine dönen Osmanlı vatandaşlarına kayıtlarda çokça rastlamak mümkündür. Aynı şekilde tebcirden kurtulmak için bu yöntemi seçen Ermenilerde olmuştur. Kayseri’de tebcire tabi tutu-

larak göçürülen Ermenilerin boş kalan evlerine Balkanlardan gelen mubacirler yerleştirilmiştir. Çünkü aynı dönemlerde Osmanlı Balkanlarda topraklarına kaybetmiş ve oradan göçen Müslümanları iskan için yerleşim birimleri temin etmek zorunda kalmıştı. Ermenilerin ardından Rumların boşalttıkları evlere de Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren Balkanlardan gelen Müslümanlar yerleştirilmiştir.

Giriş

Kayseri Anadolu’nun fethi ile beraber Türk hâkimiyetine girmiştir. Ermeni, Rum ve Türklerin birlikte yaşadığı Orta Anadolu’da önemli bir yerleşim birimi olan Kayseri Osmanlı Devleti zamanında da aynı özelliğini uzun yıllar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Kayseri’de Rum ve Ermenilerden ihtida eden kimseler olmuştur. Özellikle Şer’iyye Sicillerinde ihtida eden kimselerin isimleri ve hangi Müslüman ismi aldıkları kayıt edilmiştir. Mesela Kayseri’de 1645-1665 yılları arasında 58 Rum ve Ermeni milletinden kişinin ihtida ettiği kayıtlara yansımıştır¹. Din değiştirme Türkçe’de genellikle, “*ibtida*” ve “*hidayet*” kavramlarıyla ifade edilmektedir. İslam dininden çıkış için “*irtidad*” kavramı kullanılmaktadır. Dinden dönmeye irtidad veya riddede denilmektedir. Bu anlamda İslam’a girene “*mühtedi*”, İslam’dan ayrılana da “*mürtet*” (bir şeyden yüz çeviren, bilbassa İslamiyetten yüz çeviren) denilmiştir². Ermeni, Rum ve Türklerin birlikte yaşama tecrübesinin bir sonucu olarak, evlenme, kültürel anlamda etkilenme veya hidayete erme neticesinde ihtidalar vuku bulmuştur.

1915 yılında kadar birlikte yaşama arzu ve isteği ufak tefek çatışmalar dışında devam etmişti. Ermeni siyasi ve çete faaliyetlerinin artması neticesinde Ermeniler 1915’de zo-

(*) Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

(**) Arş. Gör. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

(1) Hava Selçuk, “Şer’iyye Sicillerine Göre Kayseri’de İhtida Hareketleri (1645-1665)” *Dini Araştırmalar*, Ankara 2002, s.165-176.

(2) Selahattin Özçelik, “Osmanlı Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürtet Maddesi)”, s.347, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14578.pdf>, erişim: 17 Temmuz 2014; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s.290

runlu göçe tabi tutulmuşlardır. Tehcirden kurtulmak isteyen Ermenilerin bir kısmı din değiştirmişlerdir. Tabi Kayseri’de bulunan Ermeniler zorunlu göçten kurtulmak için öncelikle ihtida etmişler daha sonra tekrar irtidad ederek eski dinlerine geri dönmüşlerdir³. Tehcire tabi tutulan Kayserili Ermeniler Suriye, Halep ve Musul’a iskan edilirken, Ermenilerden boşalan Kayseri’deki yerleşim birimlerine Balkanlardan savaş sebebiyle topraklarından kovulan Müslümanlar iskan edilmiştir.⁴ Çalışmamızda tehcir sürecinde Kayseri Ermenilerinin durumları ve özellikle din değiştirme hadiselerinin siyasi, sosyal boyutu incelenmiştir.

1. Kayserinin Demografik Yapısı ve Ermeniler

1875 nüfus sayımında Kayseri merkezde 7.288, merkez köyler ile birlikte 13.345 erkek nüfus bulunmaktadır⁵. Kadın nüfusunu erkeklerle eşit düşündüğümüzde nüfus 26.690 civarındadır. Kayseri Ermeni piskoposluk bölgesinin 1897 yılı kayıtlarına göre; 2500 aile olmak üzere; Ermenilerin toplam nüfusu 14.760’tır. Kent merkezini esas alan bu sayımda; 75 aile Katolik, 175 aile Protestan’dır⁶. 1914 resmi istatistiğe göre Kayseri’de 184.292 Müslüman, 20.590 Rum ve 50.174 Ermeni bulunmaktadır⁷. Bu istatistiğe göre nüfus 255.056 kişiden oluşmaktadır. Ermeniler nüfusun % 19.6’sını oluşturmaktadır. 11 Eylül 332(24 Eylül 1916) tarihli şifreli telgrafta Kayseri’de tehcir dışı bırakılan Ermeniler hakkında şu bilgiler mevcuttur: 1. *Yerli Ermeniler* 2. *Yabancı Ermeniler*, 3. *Katolik ve Protestan olarak bırakılanların* 4. *Asker ailesi olarak ibka edilenler* 5. *Emr-i mahsus üzerine bırakılmış olanlardan toplam 6.761 kişi ihtida etmiştir*⁸(Bakınız Tablo-2). Kayseri’de bulunan Ermenilerin sayısı epey azalmıştır.

1337(1921-1922) yıllarında Kayseri Merkezde ve Develide toplam 6.017 Ermeni bulunmaktadır⁹. Kayseri Merkezde, Develi, Bünyan ve İncesu’da toplam 6.017 Ermeni,

15.317 Rum ve 103.524 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Toplam nüfus 222.461 kişidir. Buna göre Ermeni nüfus, nüfusun % 2.7’sini oluşturmaktadır(Bakınız Tablo-3).

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra Kayseri’de 196.082 Türk, 1813 Ermeni(Gregoryan), 66 Ermeni(Protestan) 146 Ermeni (Katolik) nüfus bulunmaktadır¹⁰. Kayseri’nin nüfusu 198.107 olarak kayıt edilmiştir. Buna göre nüfusun % 1’e inmiştir.

Netice itibarıyla 1914’den 1924 yılına kadar geçen on yıllık süre içerisinde Kayseri’de Ermeni nüfusu % 19.6’dan %1’e inmiştir. Tabi nüfusun bu kadar azalmasında tehcir hadisesi önemli bir etkidir. Bunun yanı sıra küçük çaplıda olsa meydana gelen ihtida hareketlerini göz ardı etmemek gerekir.

2. Tehcir ve Kayseri’de Tehcire Tabi Tutulan Ermeniler

Talat Paşa’nın başlattığı ve Meclis-i Vükela’nın da uygun gördüğü tehcirin sebeplerini Talat Paşa, Sadaret’e gönderdiği tezkirede(26 Mayıs 1915) şöyle belirtmiştir. Osmanlı topraklarına göz diken istilacıların, ihtiraslarını gerçekleştirmek için Osmanlı tebaası olan Ermeniler arasına nifak soktuklarını ve yardım ettiklerini, isyan eden Ermenilerin düşmana karşı savaşan ordunun hareketini güçleştirmek için her çeşit engellemeleri yaptıklarını, askere erzak ve mühimmat nakline mani olduklarını, düşmanla işbirliği yaptıklarını, bir kısmının düşman saflarına katıldıklarını, askeri birliklere ve masum hal-

(3) BOA, DH.EUM.74/28

(4) Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta, 2001, s. 101-102; Hava Selçuk, “Balkanlar Ve Kafkaslardan Kayseri’ye Gelenler”, *Türk Yurdu*, cilt.31, 2011, s.249.

(5) Mustafa Keskin-Hüseyin Cömert, “XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği”, *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri 2007, C.3, s.308.

(6) Şeyda Güngör Açıköz, “XIX. Yüzyıl Kayserisi’nde Ermeniler ve Kiliseler”, *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri 2007, C.4, s.376-377.

(7) Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri’de Ermeni Olayları*, Kayseri 1997, s.24.

(8) BOA, DH.EUM, 2 Şb., 74/28

(9) Hıfzı Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası*, Kayseri Sancağı(Cüz 4) Ankara, 1938/1922, s.20.

(10) Tosun, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri’de Ermeni Olayları*, s.88.

ka silahlı saldırıda bulduklarını, şehir ve kasabalarda katli ve yağmacılık yaptıklarını, müstahkem mevkiileri düşmana gösterdiklerini açıkladıktan sonra, devletin selameti için köklü tedbire ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için harp sahasında olaylar çıkaran Ermenilerin başka bölgelere nakline karar verildiği ifade etmekteydi¹¹.

1 Haziran 1915 tarihinde, Meclis-i Vükelanın karara bağladığı “Kanun-ı Muvakkat” yayımlanarak, Ermeni tehciri ile ilgili resmi işlemler tamamlanmış oldu. Osmanlı hükümetinin Tehcir kararından sonra Ermeniler çeşitli vasıtalarla, devletin belirlediği iskan bölgelerine sevk edilmeye başlanmıştır. İlk etapta daha tehcir kararı resmileşmeden önce, Zeytun, Maraş ve Haçin gibi isyan çıkan ve problem oluşturan yerlerden, Ermeniler, Konya’ya sevk edilmişlerdir. Fakat Konya’da Ermeni nüfusunun bir anda artması ve bir takım tedhiş faaliyetlerine girişme ihtimali üzerine 26 Nisan 1915 tarihinde buraya yapılan sevkiyat durdurulmuştur. Daha sonra Ermeniler, Van vilayetine komşu olan kuzey kısımları hariç olmak üzere, Musul vilayetine, Zor sancağına, Urfa’nın şehir merkezi hariç güneyindeki kesimlere, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğu kesimlerine, Suriye vilayetinin doğusunda tahsis edilen yerlere yerleştirilmiştir. Bununla birlikte Ermenilerin gittikleri yerlerde nüfus dengelerini bozmaları hususunda da tedbirler alınmıştır.¹²

Birinci Dünya Savaşı devam ederken hükümet tehcir kararını verdikten sonra, İçişleri Bakanı Talat Beyi Kayseri’ye gönderiyor. Mutasarrıf Talat beyin emri ile şehrin ileri gelenlerini bir araya getiriyor. Rifat bey, Belediye Başkanı sıfatıyla toplantıya katılıyor. Talat Bey, birkaç cephede aynı zamanda savaş veren ordunun iç güvensizlikle başa çıkmasına olanak bulunmadığını, özellikle Ermenilerin dış düşmanlarla işbirliği içinde bulunduğunu ve kaçınılmaz bir çöküntüden kurtulmak için hükümetçe sadakatsizliği şüphe götürmeyen bu cemaati Anadolu dışına çıkarma kararı verdiğini ifade etmiştir¹³.

Kayseri’de gerçekleşen Ermeni tehcirini, Ahmet Rifat Çalıka anılarında şöyle kaleme almıştır: “Birinci Dünya Savaşı sırasında Kayseri’de Belediye Başkanı idim. İl Mutasarrıfı Zekai Bey bir gün bana dert yandı. Hükümet kararı ile Ermenilerin tehciri gerektiğinden ve fakat bu işte çalıştıracak doğru memur bulamadığından ve Kaymakamlara güveni olmadığından bahsetti. Benim bir ilçeyi seçerek ve yanıma istediğim kişileri alarak, orada tehcir işlemlerini kontrol altında bulundurmaklığımı rica tarzında söyledi ve hissiyatıma (duygusallığıma) müracaat etti. Bende o zaman ki İttihat ve Terakki Derneği sorumlu katibi Cemil Bey, Belediye üyesi Feyzizade Osman Bey ve polis (akrabamdan) Sami Efendi’yi kapsayan bir kurul yaptım. Tümen komutan vekili Albay Şahap Bey, Akçakayalı Nazif Ağanın oğlu Hacı Abdurrahman komutasında 15 er verdi. Bünyan ilçesinde meczup (dengesiz) bir Kaymakam vardı. Ona da ilçenin inzibat kuvvetlerinin ilçenin inzibat kuvvetlerinin kurul emrine verilmesini yazdı. Kurula da yazılı bir emir verdi.

Böylece Bünyan ilçesi merkezine gidildi. İlçe Jandarma Komutanı Teğmen Mustafa Efendi ve birkaç jandarma eri de katılarak Ekerek? Köyüne gidildi. Köy akşamdan abluka altına alındı. Köy ihtiyar kurulu çağrılarak, muharebe ve Ermenilerin devlete sadakatsizliği dolayısıyla hükümet kararı ile başka yere nakledilecekleri, sabaha hazır olmaları bildirildi. Arzu edecekleri kadar eşya götürcekleri söylendi. Ertesi sabaktan itibaren 600 küsur haneye varan köy halkı, kağnıları ve eşyaları ile birlikte ve jandarma koruması altında köyden yolcu edildi. O vakit Sivas’a bağlı olan Aziziye ilçesinin Sarız bucağı müdürlüğüne teslim edilmeleri gerekiyordu. Karakoldan karakola, Halep’e kadar gideceklerdi. Halk içeriden çıkıncaya kadar köyün içerisine dışarıdan kimse bırakılmadı. Boşalan köy, Bucak Müdürü ve Jandarma komutanı Mustafa Efendi ve başkalarından kurulu bir heyete,

(11) Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s. 69.

(12) Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta, 2001, s. 101-102.

(13) Hürşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka’nın Anıları*, İstanbul 1992, s.26

ilerde verilecek emre kadar mubafaza etmeleri kaydı ile teslim edildi. Soyugun(?) köyü de o suretle boşaltılarak Nüfus Memuruna bırakıldı. Kiki(?) köyüne geçildi. Orası da aynı suretle boşaltılıp ilçe merkezine geçildi. Bünyan'da bulunan Ermeniler de o suretle yollandılar¹⁴.”

Kayseri'den Halep, Suriye ve Musula sevk edilen Ermenilerin sayısı hakkında 9 ZA 1333 (18 Eylül 1915) tarihli belge de şu bilgiler bulunmaktadır: Merkez ve mülhakatta zükur (erkekler) ve inas (kadınlar) 46.463 Ermeni (Gregoryan), 1517 Katolik ve 957 Protestan toplam 49.147 Ermeni nüfus olup bunlardan 44.271'i Halep, Musul ve Suriye vilayetine sevk edilmiştir. 765 nüfus daha evvel yola çıkmış iken firara ile avdet ve ihtifa etmişlerdir. Livada 4.911 nefer asker ailesi, cüzi miktarda Protestan ve Katolik kalmıştır. Bunların % 5 nispetinde köylere dağıtılması istenmiştir¹⁵. Neticede Kayseri'de bulunan Ermenilerin % 90'ı tehcire tabi tutulmuştu. Daha önce belirttiğimiz gibi Ermenilerden Protestan, Katolik olanlarla, Ermeni asker aileleri ve bir kısım yerli Ermeniler Kayseri'de bırakılmıştır.

1917 tarihli Talat Paşanın raporunda Kayseri'li Ermenilerden 13.629 kişinin hangi şehirlerde bulunduğu tespit edilmiştir (Bakınız-Tablo-1). Diğer Ermenilerin nereye gittiği tespit edilememiştir¹⁶.

3. Kayseride İhtida ve İrtidat

Osmanlı Devleti Tanzimatın ilanına kadar Hıristiyan iken Müslüman olan ve bir süre sonra tekrar eski dinine dönen kimse- nin cezası ölüm idi. 1844 yılında alınan bir karar ile idam cezası kaldırıldı. Batılı Devletlerin baskıları sonucu mürtedlerin idamı usulü kaldırılmış ve buna karşılık hapis ve sürgün cezaları uygulamaya konulmuştur. 28 Mart 1844 tarihinde Avrupa devletlerine yazılı olarak verdiği taahhüd ile mürtede ölüm cezası verilmesinden kaçınılacağını ilân etmiştir: “Mürted olan Hristiyanın katli maddesi fima- bad vukua götürülmemesi hususuna dair esbab-

ı maddenin icraasına taraf-ı devlet-i aliyyeden teşbih teahhüd olunur”. “Müslümandan irtidat edenlerin katli vukua getirülmemesine şimdiden ziyade en müessir esbaba teşebbüs olunduğu ve devlet-i aliye teahhüdider ve ilelebed saltanat-ı seniyyedemürted katli terk olunmuşdur devlet-i aliye bundan böyle Hristiyanları dinle- rinden dolayı tabkir etmek ve rencide ve remide eylemek niyetinde değildir”¹⁷.

Bunun neticesinde münferit veya toplu ihtida ve mürted olayları devletin her coğrafyasında ortaya çıkmaya başladı. Zaman zaman askeri mükellefiyetlerden kaçınmak için ihtida edenler, askerlik çağı gelip aske- re gitmek zorunda oldukları zaman bu sefer irtidat etme yolunu seçmişlerdir. Mesela İl- basan Sancağının Şepata Nahiyesine bağlı 36 köy toplu olarak ihtida etmişlerdir. Bunlar- dan on beş bin nüfusu içeren yirmi dört köy halkı irtidat ederek Hristiyan olduklarını ve asker vermek istemediklerini ifade etmişler- dir¹⁸. Aynı şekilde Kayseri'de Ermeni olayları baş gösterip tehcir kanunu çıktıktan sonra Kayseri'de kalmak isteyen Ermeniler arasın- da ihtida hadisenin ve ardından irtidat vaka- sının vukuageldiği görülmektedir.

Kayseri'de tehcir olayını yaşamış ve daha sonra Amerika'ya yerleşmiş olan Dirou- ki Svajan'ın hatıraları oğlu dış doktoru Step- hen tarafından 1977 yılında yayınlanmıştır. Kayseri'deki sevkıyla ilgili şu bilgiler bulun- maktadır. “Bu arada Türk hükümeti burada kalmak isteyen Ermenilerin Müslüman dinini kabul etmeleri gerektiğini ilan etti. Belediye Başkanı Rifat Bey ve eniştemin diğer Türk dost- ları geldiler ve enişteme dinini değiştirmesi tav- siyesinde bulundular. Karabet Efendi bir kaybın olmaz. Bu kötü günler geçsin, harp bitince tekrar dinine dönersin. Sürgüne gitme dediler. Bir aile toplantısı yaptık. İçimizde en dindarımız olan

(14) Çalika, Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları, s.22-23.

(15) Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, s.92.

(16) Ara Sarafian, Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu, Londra 2011, s.43.

(17) BOA, İMSM. 63/1828

(18) BOA, Y.PRK.AZJ, 39/112

annem: “Bu karşılaştığımız durumda dinimizi değiştirmekte bir sakınca görmüyorum. Önemli olan kalbinizdeki inançtır” dedi¹⁹.

Kayseri’deki Ermenilerin bir kısmının, sırf tehcirden kurtulmak için İslamiyeti kabul ediyor gibi davranmaları üzerine 13 Temmuz 1915 tarihli telgraf ile gerekli tedbirleri alınması istenmişti. “Ermenilerin ibtidası sırf ilca-yı menfaat ile olduğu için ibtidaları üzerine tebidleri tehir edilmeyecektir 30 Haziran 1331”²⁰.

Yukarıda nüfus istatistikleri ile ilgili verilerden hareketle Kayseri’de bulunan ve ihtida ettiği ifade edilen 6761 kişiden büyük bir kısmının tekrar irtidad ettiği görülmektedir. Kayseri’de 115 özel emir ile bırakılmış Ermeni, 2060 Ermeni asker ailesi, 634 Katolik, 507 Protestan, 15 yabancı Ermeni ve 3430 yerli Ermeni olmak üzere 6761 Ermeni bulunmaktadır(Bakınız tablo-2). Bunların hepsi ihtida etmiş olarak kayıt edilmiştir. Fakat daha sonra gelen emirde sadece menfaat icabı kalan kişilerinde tehcire tabi tutulması istenmiştir. Netice tehcire tabi tutulmamak üzere ihtida etmek zorunda kalan Ermeniler bir süre sonra irtidad etmişlerdir. Nitekim zikredilen tarihten bir süre sonra 1920’li yıllarda yapılan sayımda bu ihtida etmiş olarak kayıtlara geçen Ermeni sayısına yakın Hıristiyan Ermeni kayıt edilmiştir. Kayseri Merkezde ve Develide toplam 6017 Ermeni kayıt edilmiştir(Bakınız tablo-3). Bölgede yeni bir Ermeni iskan ve göçü kayıt edilmediğine göre ihtida edene Ermenilerin büyük bir kısmının tekrar irtidad ettiği ortaya çıtmaktadır.

4. Kayseri’ye Ermenilerden Sonra Yerleştirilenler

1923-1960 yılları arasında İç Anadolu bölgesine 130.000 civarında göçmen yerleştirilmiştir. İç Anadolu Bölgesi’nde en çok göçmen alan yerler Niğde, Kayseri, Çorum, Konya, Yozgat, Sivas ve Eskişehir vilayetleridir. İklim ve tabiat şartları bakımından göçmenlerin geldikleri bölgelere çok fazla benzemeyen bu vilayetlerin seçiminde; Niğ-

de, Kayseri, Konya gibi yerlerden mübadele ile Yunanistan’a Ortodoksların gitmesi ayrıca Sivas, Kayseri ve Yozgat’tan tehcir sonucu Ermenilerin ayrılmış olması ve bu bölgelerdeki tarıma elverişli arazilerin bulunmasının rol oynamış olabileceği değerlendirilmektedir²¹.

Süveyş kanalı seferi öncesi cephe gerisini sağlama almak için olası Arap isyanını çıkarmak Arap kitesinin Anadolu’nun içlerine ve batısına sevkleri hızlandırılmıydı. Ama öncelikle Arapların sevk ve iskan edilecekleri yörelerdeki metruk köy ve arazi miktarı bilinmeliydi. Bu nedenle Konya, Hüdevendigar, Ankara, Sivas ve Kayseri’ye 27 Aralık 1915 tarihinde çekilen telgrafta, il dahilindeki Ermeni arazi ve çiftliklerinde kaç ailenin iskan olunabileceği soruluyordu. Yirmi dört saat içinde gelecek bu bilgiler üzerine bu illere sevk edilecek Arapların sayısı belirlenecekti. Yapılan tespit sonucu Suriye’den Kayseri’ye sevk edilen büyük bir sayıya ulaştığı için kalanlar Sivas, Amasya ve Tokat gibi illere gönderiliyorlardı²². Kayseri, Arapların yanında Kürt mültecilerinde yerleştirildikleri yer olmuştur. Kürt mültecilerin iskan edilmek için gönderildikleri Ankara, Konya, Kayseri, Niğde gibi tüm vilayet ve mutasarrıflıklara 4 Mayıs 1916 tarihinde çekilen şifreli telgrafta, Harp mıntıklarından gelen Kürt mültecilerinin reis, imam ve şeyhlerinden ayrı ve yerli ahalinin %5 oranını geçmeyecek surette Anadolu içlerine iskan olunmak üzere sevkleri isteniyordu²³.

Nakli yapılan Ermenilerin yerine iskân edilmek üzere lüzumu miktar muhacirin gönderilmesi, Kayseri ve Talas merkezinde bulunan Ermenilerin nakline lüzum var ise burada bulunan ecnebilerin çıkarılması ile

(19) Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka’nın Anıları*, s.26-27-28; Tosun, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri’de Ermeni Olayları*, s.73-74

(20) *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, s.67

(21) Yusuf Sarınoy, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1990)”atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-yusuf-sarinay.pdf, erişim: 20.07.2014.

(22) Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.100-102.

(23) Dünder, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918)*, s.143-144.

alakalı şifreli yazı ile de boşalan Ermeni köy ve hanelerinin Balkanlar'dan gelen Türk muhacirler için uygun iskân alanları olduğu ifade edilmektedir. Kayseri, Ermeni tehcir hadisesinden sonra oldukça fazla sayıda mülteci ve muhacir kabul etmiştir. 4 Mart sene 1333'de (M.4 Mart 1917) Kayseri'de bulunan mülteci ve muhacirlerin sayısı 30.096 olarak kayıt edilmiştir²⁴.

Develi'nin Küçük İncesu köyünde bulunan Ermeniler Aksaray'a sevk ve nakl edilmişlerdir. Buraya Arnavut muhacirlerden 160 hane muhacirin sevk edildiği şifreli telgraf ile bildirilmiştir²⁵. Develi'de bulunan mülteci ve muhacir ile Arnavutların firar etmelerine meydan verilmemesi önemle istenmektedir²⁶. Dolayısıyla Kayseri'de Ermenilerden boşalan arazi ve evlere Arap, Kürt, Arnavut ve balkanlardan gelen diğer Müslüman gruplar yerleştirilmiştir.

6 Sonuç

Türk hakimiyetine girdikten itibaren Türk, Ermeni ve Rumların birlikte yaşadığı Kayseri'de 1914 yılına gelinceye kadar nüfus oranlarında fazla bir değişim olmamıştır. Tehcir olayı meydana geldikten itibaren Kayseri'de bulunan Ermenileri % 90'ı Musul, Halep, Suriye'ye sevk edilmişlerdir. Bu süreç içerisinde Kayseri'de bulunan Ermeni ailelerinden bir kısmı devletin izni ile tehcir kanununun dışında bırakılmışlardır. Fakat bir süre sonra Kayseri'de bırakılan Ermenilerin topluca gidip ihtida ettikleri kayıt edilmiştir. Nitekim ihtida eden Ermenilerin dışında şehirde Hıristiyan Ermeni kalmadığı ifade edilmiştir. Kayseri'de bırakılan Ermenilerin tamamı ihtida etmiştir. Fakat bir süre sonra ihtida eden Ermenilerin tekrar irtidat ederek eski Hıristiyan dine döndükleri görülmüştür. 1921-1922 yılına ait Kayseri Sancağı'nın sîhî coğrafyasında Hıristiyan Ermenilerin sayısı verilmiş ve ihtida etmiş olarak kayıt edilen Ermenilere sayısı arasında 764 kişilik bir fark görülmemektedir. Muhtemelen Ermeniler

ihtida edenlerin bir kısmı eski dinlerine dönmeyerek Müslüman olarak kalmışlardır veya başka şehirlere göç etmişlerdir. Ermenilerin göçleri neticesinde onlardan kalan evlere Balkanlar ile Kafkaslardan gelen göçmen ve muhacirler yerleştirilmiştir.

Tablo-1 Kayseri Ermenilerinin 1917'deki Dağılımı²⁷

Kayseri(yerli)	6.650	Bolu	3
Adana	539	Eskişehir	8
Afyonkarahisar	—	Halep	839
Ankara	257	İçel	40
Aydın	1.600	Karesi	1
Beyrut	39	Konya	16
Kütahya	—	Zor	49
Musul	182	Suriye	2.683
Niğde	17	Urfa	580
Sivas	113	İzmit	14
Genel Toplam: 13.629			

Tablo-2

Maruz-ı çakerileridir fi 11 Eylül 332 taribli şifreli telgrafname-i ali-i nezaret-penabiyeye tevfikeyen liva dahilindeki 1. Yerli Ermeniler 2. Yabancı Ermeniler, 3. Katolik ve Protestan olarak bırakılanların 4. Asker ailesi olarak ibka edilenler 5. Emr-i mahsus üzerine bırakılmış olanlardan kaza üzerine miktarını havi tanzim edilmiş cedvel leffen takdim kılınmış ve bunların ale'l-umum ihtida ederek el-yevm Ermeni ve Katolik ve Protestan mezhebine mensub kimse kalmamış olduğu arz olunur. Ol babda emr u ferman hazret-i men lebü'l-emrindir. 25 Zilhicce sene 334 ve fi 9 Teşrin-i evvel sene 332

Mutasarrıf

Ermeni ve mezahib-i saireden bin dört yüz seksen beş zükur (erkekler) ve bin dokuz yüz kırk beş inas (kadınlar) ve iki yüz yetmiş zükur (erkekler) ve üç yüz elli yedi inas (kadınlar) Katolik ve iki yüz altmış üç zükur (erkekler) ve

(24) Hava Selçuk, "Balkanlar Ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", *Türk Yurdu*, cilt.31, 2011, s.249.

(25) BOA, DH.ŞFR.476/50, 06 H 1331; Hava Selçuk, "Balkanlar Ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", *Türk Yurdu*, cilt.31, 2011, s.247-254.

(26) BOA, DH.ŞFR 505/30, 133 Ke 30; Selçuk, "Balkanlar Ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", s.

(27) Ara Sarañian, *Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu*, Londra 2011, s.43.

Tablo 2:

Ermeniyü'l-asl olup ihtida edenler		Ermeni Katolik olup ihtida edenler		Ermeni Protestan olup ihtida edenler		Yekun	
Ermeni		Katolik		Protestan			
Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)		
1160	1351	167	258	152	110	3198	Kayserinin Bağçe Karakolu idaresinde
69	105	7	9	7	11	208	Kayserinin Kışıkapı Karakolu idaresinde
122	219	-	-	7	33	381	Kayserinin Talas Nahiyesi Karakolu idaresinde
25	91	-	-	-	-	116	Kayserinin Efkere Nahiyesi Karakolu idaresinde
62	78	82	59	82	60	423	Kayserinin Develü Kazası Dahilinde
47	101	21	31	15	30	245	Bünyan Kazası
1485	1945	277	357	263	244	4571	Yekun

Emeniyü'lasl olup ihtida edenler		Emeniyü'l-asl olup ihtida edenler		İhtida edenler		Yekun	
Asker Ailesi		Yabancı		Emr-i mahsus ile bırakılanlar			
Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	Zükur (erkekler)	inas (kadınlar)		
50	210	4	11	-	-	275	Kayserinin Bağçe Karakolu idaresinde
15	50	-	-	-	-	65	Kayserinin Kışıkapı Karakolu idaresinde
74	150	-	-	-	-	224	Kayserinin Talas Nahiyesi Karakolu idaresinde
15	35	-	-	-	-	50	Kayserinin Efkere Nahiyesi Karakolu idaresinde
430	562	-	-	59	50	1101	Kayserinin Develü Kazası Dahilinde
212	257	-	-	3	3	266	Bünyan Kazası
796	1264	4	11	62	53	2190	Yekun
Genel Toplam: 6.761							

iki yüz kırk dört inas (kadınlar) Protestan ve yedi yüz doksan altı zükur (erkekler) ve bin iki yüz altmış dört inas (kadınlar) asker ailesi dört zükur (erkekler) on inas (kadınlar) yabancı ve altmış iki zükur (erkekler) elli üç inas (kadınlar) emr-i mahsus ile bırakılan Ermeniyü'l-asl mühtediler ki ceman altı bin yedi yüz altmış bir mühtedi nüfus mevcut ve bunlarda bala-ya cedvelde arz edildiği vechile Kayseri merkez kasabasıyla Talas Efkere Nahiyeleri ve Develü ve Bünyan kazalarında mukim buldukları anlaşılmuş olmağla işbu cedvel ba-tanzim ve takdim huzur-ı ali-i mutasarrıf-ı ekremileri kılunur. Fi 6 Teşrin-i evvel sene 332.(19 Aralık 1916)²⁸

Kaynakça

- BOA, İ.MSM. 63/1828
 BOA, DH.EUM, 2 Şb., 74/28
 BOA, DH.ŞFR 505/30, 133 Ke 30
 BOA, DH.ŞFR.476/50, 06 H 1331
 BOA, Y..PRK.AZJ, 39/112
 AÇIKGÖZ, Şeyda Güngör, "XIX. Yüzyıl Kayserisi'nde Ermeniler ve Kiliseler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri 2007, C.4, s.374-388.
 ÇALIKA, Hurşit, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, İstanbul 1992.
 DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

(28) BOA, DH.EUM.74/28

Tablo-3: Nüfusu Umumi²⁹:

Kayseri livasının zükur (erkekler) ve inas (kadınlar).nüfusu umumisinin nüfusu müdüriyetinin 1337(1921-1922) senesi son istatistiğine nazaran 222,452'den ibarettir.

İrk ve din üzerine nüfusun taksimatı

Ermeni Protestan		Ermeni Katolik		Rum Protestan		Ermeni		Esami-i Kaza
inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	
17	91	251	165	280	262	2.617	2.072	Kayseri merkez kazası
						285	265	Develi
								Bünyan
17	91	251	165	280	262	2.903	2.337	İncesu
261		516		330		5.240		

Rum		İslam		Yekun		Esami-i Kaza
inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	inas (kadınlar)	zükur (erkekler)	
9.764	10.103	50.492	50.055	63.573	62.748	Kayseri merkez kazası
1.027	1.199	18.738	17.683	20.040	19.147	Develi
624	583	19.013	18.240	19.638	19.213	Bünyan
1.915	1.780	6.747	7.646	8.662	9.426	İncesu
1.332	13.655	94.990	94.024	111.918	110.534	Yekun
14.987		103.524		222.461		

8 Kayseri Merkezde, Develi, Bünyan ve İncesu'da toplam 6.017 Ermeni, 15.317 Rum ve 103.524 Müslüman nüfus bulunmaktadır.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tebciri*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008.

HIFZI NURİ, *Türkiye'nin Sıbbi-i İçtimai Coğrafyası*, Kayseri Sancağı (Cüz 4) Ankara, 1938/1922.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993.

KESKİN, Mustafa -Hüseyin Cömert ,”XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri 2007, C.3,s.280-309.

KODAMAN, Bayram, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta 2001.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995.

ÖZÇELİK, Selahattin, “Osmanlı Hukukunda Zorunlu Bir Tehir(Mürted Maddesi), s.347, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14578.pdf>, erişim: 17 Temmuz 2014.

SARAFİAN, Ara, *Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu*, Londra 2011.

SARINAY, Yusuf, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)” atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-yusuf-sarinay.pdf, erişim: 20.07.2014.

SELÇUK, Hava, “Balkanlar ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler”, *Türk Yurdu*, cilt.31, 2011, s.247-254.

SELÇUK, Hava, “Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtida Hareketleri(1645-1665)”, *Dini Araştırmalar*, Ankara 2002, s.165-176.

TOSUN, Ramazan, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, Kayseri 1997.

Ek

BOA, DH.EUM, 2 Şb., 74/28 belge

(29) Türkiye'nin Sıbbi, İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı, s.20